

*el-Mevâddü'l-muharrame ve'n-necise fi'l-ğidâi ve'd-devâ
beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*

Nezih Hammâd, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2011, 120 Sayfa.

Mustafa BORAN*

İslâm'da en önemli konulardan birisi de helâller ve haramlardır. Bu konuda başta gelen hususlardan birisi de yiyecekler, içecekler ve ilaçlardır. Günümüzde gıdalarda ve ilaçlarda birçok katkı maddesi vardır. Katkı maddeleri helâl kaynaklı olduğu gibi helâl olmayan kaynaklardan da elde edilmiş olabilmektedir. Konuyla alakalı birçok eserler yazılmakta, tartışmalar devam etmektedir. Bu eserlerden birisi de Nezih Hammâd'ın yazmış olduğu *Teorik ve Pratik Açısından İlaçlar ve Gıdalardaki Necis ve Haram Maddeler*" adlı kitabıdır. Bu kitap bize gıdalarla ilgili gelişmeler hakkında fikir vermesi bakımından önemli olduğundan dolayı tanıtımı düşünülmüştür.

Müellif önsözünde kitabında yazacaklarının ipucunu vermektedir. Bugün gıda ve ilaçlarda haram ve necis maddelerin önemli bir konu olduğunu, insanların zihnini meşgul ettiğini, özellikle Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların bu nedenle zor durumlarla karşılaştıklarını ifade etmektedir. Bundan dolayı, "zaruret", (meşakkat, çaresizlik, ihtiyaç) "umumu'l -belva", (bir sıkıntı veya ihtiyacın herkesi kapsayacak şekilde yaygın hale gelmesi) "mesisi hâcet" (ihtiyacın ortaya çıkması) gibi delilleri kullanarak kolaylaştırıcı olmak gerektiğini söylemektedir. Müellif kolaylık ifade eden ayetleri ve *Mecelle* kâidelerini sıralayarak, ruhsatlar üzerinde durmaktadır. Ona göre günümüz âlimlerinin bir kısmı meseleleri geniş, bir kısmı ise dar tutmaktadır; bir kısmı zorlaştırmakta, bir kısmı ise kolaylaştırmaktadır. Bunun gibi bir kısmı azîmeti bir kısmı da ruhsatı esas almaktadır. Bu durum Müslümanları tereddüde sevk etmekte ve işlerini zorlaştırmaktadır (s. 11).

Kitap iki ana bölüm ile toplam on beş alt bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci ana bölümü altı kısımda ele almış, burada "eşyada asıl olan ibâha, aynı helâllik ve temizliktir" kuralını delilleriyle izah etmeye çalışmaktadır (s. 17). Ona göre fakihler arasında genel kabul gören de haramlığına ve necisliğine delil olmadıkça bir şeyin helâl ve temiz olmasıdır.

*Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

İkinci bölümde, haram ve necis olan maddelerde *istihâle* (fiziksel ve kimyasal dönüşüm) kuramı incelenmektedir. Yazar bu konuda şunları söylemektedir: “*İstihâle*; bir maddenin kimyasal değişime uğramasıdır. Zeytinyağının sabuna dönüşmesi buna örnektir. İstihâlede necis bir madde temiz olmamakta, başka bir maddeye dönüşmektedir. Artık o başka bir maddedir. Şarap istihâle yoluyla sirkeye dönüştüğü zaman âlimlerin icmâ ile temiz olur. Burada fukahânın ekseriyetine göre şarabın sirkeye kendiliğinden dönüşmesi veya bir tesir ile dönüştürülmesi arasında bir fark yoktur(s. 21)” Ona göre Hanefi mezhebine göre şarap sirkeye insanların müdahalesiyle dönüştürülsün veya kendiliğinden dönüşsün helâldir. Şâfi mezhebinin görüşü ise şarap kendiliğinden sirkeye dönüşürse caiz, başkasının tesiriyle dönüştürülürse caiz değildir şeklindedir. Günümüz kimyacıları üzüm suyunun şaraba dönüşmeden sirke olması mümkün değildir demektedirler.

Yazar ölü hayvanın derisinin tabaklamakla temiz olacağını, böylece derideki necâsetin, kötü kokuların, yaşlığın kaybolduğunu ve temiz bir hale geldiğini söylemektedir. Ona göre bu hususta cumhurun icmâ-ı vardır. Aynı şekilde idrar, gâita (dışkı), domuz ve köpek leşi toprağa karışıp dönüştüğünde de toprak temizdir (s. 21). Ölü hayvanın derisinin tabaklanmakla temiz olması hususunda bütün hayvanları aynı değerlendirmektedir. Hâlbuki burada domuz derisini istisna etmesi gerekir, zira cumhûra göre domuz derisi tabaklanmakla temiz olmaz. Yazar bu hususta sözlerine şöyle devam etmektedir: “Hz. Allah bize kötü, çirkin ve pis olan maddeleri (habâis) haram kılmıştır. İstihâle yoluyla habislik gidince haramlık da kalkmaktadır. Bunun aksi olarak temiz, iyi ve güzel olan maddeleri (tayyibât) helâl kılmıştır. Temiz olan bir şey necis bir maddeye dönüştüğü zaman haram olur. Necis bir şey temiz maddeye dönüştüğü zaman ise helâl olur. Domuz ve köpek gibi hayvanlar tuz gölüne düştüğü zaman tuza döner ve temiz olur (s. 25).”

Fıkıh kitaplarımız da tuz gölüne düşen eti yenmeyen hayvanların tuza dönüşerek temiz hale geldiklerini söylemektedir. Ancak günümüz kimyacıları tuz gölüne düşen hayvanda istihâlenin gerçekleşmediğini ifade etmektedirler. Kanaatimizce bu noktada günümüzün verilerini dikkate alarak zarardan emin olmak için ihtiyatlı olmak uygundur.

Yazar meyve veren ağaçlar necis bir suyla sulandıkları zaman bu ağaçtan yetişen meyvelerin de necis olmadığını söylemektedir (s. 23). Ancak bizim kanaatimize göre günümüzde suda bulunan zararlı maddelerin meyveye geçip geçmediğini araştırmak, işin sağlık boyutunu da düşünmek gerekir. Yazar aynı zamanda necis olan şeylerle beslenen tavuk ve diğer hayvanlar hakkındaki görüşleri de değerlendirmekte, bunların etlerinin, sütlerinin temiz ve helâl olduğunu ileri sürmektedir (s. 26). Bu durum günümüzde çokça tartışılmakta, bu hususta

hayvanların necîs olan maddeleri kendiliğinden yemesiyle dışarıdan yedirilmesinin aynı durumda olmadığı vurgulanmaktadır. Özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvanların beslenme şekillerinin değiştirilmesinin birçok mahzurlara yol açtığı ve açabileceği, haram ve necis olan maddelerin hayvanlara yedirilmemesi gerektiği fıkıhçılar tarafından ifade edilmektedir. Fakihlerimiz kendiliğinden necîs maddeleri yiyen tavuk, inek gibi hayvanın da kesilmeden önce bir müddet kapalı olarak bekletilmesi gerektiğini söylemektedirler.

Kitabın üçüncü bölümünde; haram ve necîs maddelerde yoğaltım kuramı (istihlâk), değerlendirilmektedir. Bu konuda yazarımız, necîs olan az bir maddenin temiz olan çok bir maddeye karışması, onun içinde kaybolması halinde meydana gelen karışımın kokusu, tadı ve rengi bozulmazsa temiz olacağını savunmaktadır. Çünkü ortada bir necâset kalmamıştır. Ancak tadı, kokusu veya rengi değişir de o necâsetten eser mevcut olursa o zaman o madde necîs olur. Ona göre haram olan içecekler temiz bir sıvıya karıştığı zaman da durum böyledir (s. 30). Ancak burada necîs ve haram bir maddenin helâl bir maddeye kasıt olmaksızın herhangi bir sebeple karışmasıyla kasıtlı olarak karıştırılması farklı durumlardır. Bu konuda gazlı içeceklere çözücü olarak katılan alkol hususu tartışılmaktadır. Çoğunluk, az da olsa yenilen, içilen maddelere kasıtlı olarak alkol konulmasının câiz olmadığını ifade etmektedir. Bunun yanında günümüz uzmanları bir sıvının temiz ve helâl olması için sadece tat, koku ve rengine bakmanın yeterli olamayacağını, o maddenin mikrobiyolojik yapısının incelenmesi gerektiğini, çünkü tat, koku ve rengin dışında da zararlı maddeler bulunabileceğini ifade etmektedirler.

Dördüncü bölümde; zaruretler ve tıbbî tedavinin gerekliliği konusu ele alınmaktadır. Bu konuda müellif, "Zarûretler mahzurları mubah kılar" kaidelerini zikrettikten sonra haram maddelerin tedavide kullanılabilmesi için iki şartın bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu şartlardan birincisi, bütün çarelere başvurduktan sonra tedavi için gerekli olan maddeyi helâl yoldan temin etme imkânının bulunmamasıdır. İkincisi ise gerekli maddenin zaruret miktarınca kullanılması ve o ölçünün aşılmamasıdır. Yazar bu konuda "Zarûretler miktarınca takdir edilir" kuralına atıf yapmaktadır. Burada mezhepler arasında zarûret konusundaki ihtilaflar zikredilmektedir. Bazıları "canından veya organlarından birisinin telef olmasından korkma" derken, bazıları "hasta olma veya bu hastalığın uzamasından korkma" şeklinde görüş bildirmektedirler. Böylece yazar, başka bir çare bulunmadığı zaman, haram ve necis olan bir şeyle tedavi olunabileceğini ifade etmektedir (s. 41). Günümüzde ilaçlarda birçok haram maddeler kullanılabilir. Burada tedavi zarûret kapsamında değerlendirilip câiz

görülürken, Müslümanların bu ilaçların helâl alternatiflerini elde etmek için çalışmaları gerektiği üzerinde de durulması yerinde olurdu.

Beşinci bölümde, alkolün necîsliği üzerinde duran yazar, bu konuda iki görüş zikretmiştir. Birincisi, alkol; kan ve idrar gibi ağır bir necâset (necâseti muğallaza) şeklindedir. Çünkü içilmesi haramdır. Yüce Allah âyette buna “rics” demiştir, bu kelime lügâtte “pislik” demektir. Bu görüş cumhûrun görüşüdür. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezheplerinin tamamı bu görüştedir. İkinci görüş ise, “Alkol necîs değil aksine temizdir” şeklinde dile getirilmektedir. Çünkü eşyada asıl olan aksi yönde bir delil olmadıkça temiz olmasıdır. Ayetlerde sarhoşluk veren içkiye (hamr) “risc” denmesi onun maddî değil manevî ve hükmi yönden necîs olduğunu ifade eder. Yazar kendisinin de ikinci görüşe katıldığını ve alkolün necîs olmadığını söylemektedir (s. 47). Bizim kanaatimiz, burada uygun olan cumhûrun görüşünü benimsemek, aksini iddia eden birkaç kişinin görüşüne itibar etmemektedir. Çünkü alkolün necîs olmadığını söyledikten sonra ikinci adım onun gıdalarda kullanılmasını tasvip etmektir ki yazar bunu düşüncelerine basamak olarak kullanmaktadır. Altıncı bölümde, uyuşturucu maddelerin hükmi, necîs olup olmadıkları ve kullanılmaları üzerinde durulmaktadır. Yazar uyuşturucu maddeler; afyon, morfin, eroin, kokain, kât gibi maddelerin alınmasının, içilmesinin, çiğnenmesinin, koklanmasının damardan enjekte edilmesinin içkiye kıyasla haram olduğunu ifade etmektedir. Fukahânın bu maddelerin temiz oluşunu, necîs olmadığını ifade ettiklerini sdile getirmektedir (s. 49).

Kitabın ikinci kısmında ise dokuz bölüm bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde, etil alkol ve kullanılması konusu işlenmektedir. Yazar bu hususta etil alkolün aklı gideren, alkolün esas olan bir madde olduğunu, fukahâ ister az olsun ister çok, sarhoşluk veren bütün alkollü içeceklerin haramlığı hususunda ittifak ettiklerini belirtmektedir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.s) “Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır” buyurmuşlardır (s. 53). Bazı yiyecek ve içeceklerde %0,5 ölçüsünde, bazen daha fazla, doğal olarak kendiliğinden bulunan alkol olabilmektedir. Bazı meyveler ve ekmek hamuru da böyledir. Bunun bir mahzur teşkil etmediği ve haram sayılmayacağı hususunda ilim ehli ittifak etmiştir (s. 54). Kolonya gibi az miktarda alkol ihtiva eden maddeleri kullanmakta ise bir sakınca yoktur. Bazı ilaçların terkinde, mikrop öldürücü olarak, cildi temizlemek için, şırınga yapılmadan önce o mahalli temizlemek için vb. sebeplerle az miktar alkol kullanılmasında da bir sakınca yoktur. Çünkü alkol uçucudur, etkisi kısa sürer (s. 55). Uzun süre beklememek şartıyla yiyeceklerde kendiliğinden oluşan az miktardaki alkolün bir mahzuru olmadığı ifade edilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) hoşafın üç gün içerisinde tüketilmesini, eğer tüketilmediyse kalanının dökülmesini istemiştir. Çünkü beklediği

taktirde alkol oranı artabilmektedir. İlaçların terkiibinde ise alkol bulunabilmektedir, bunun da alternatifini aramak lazımdır. Alternatifi yoksa zarûret kapsamında değerdendirilebilir ve kullanılabilir.

İçerisinde alkol bulunan gıdalara gelince; yazar bunları üç sınıfta mütâlaa etmektedir. Birincisi; içerisinde kendiliğinden alkol oluşabilen gıdalardır. Muhtelif meyveler ve hamur buna örnektir. Bunlarda alkol oranı %0,5 civarındadır. Ancak üzüm suyu bundan hariçtir, zira onda alkol oranı %1'e kadar çıkabilmektedir. Bu tür gıdalar ise helâldir ve temizdir. Çünkü burada mevcut olan alkol, az miktar sıvının içerisinde kaybolmakta, orijinal tadı, kokusu ve rengi kalmamaktadır. İkincisi, içine az miktarda alkol katılan gıdalardır. Gazlı içecekler, kola ve mırında (bir gazlı içecek türü) bu türe örnektir. Bunlar da aynı durumda olup istihlâk kuralına göre temiz ve helâl sayılırlar. Üçüncüsü, içerisinde alkolün tadı, rengi ve kokusu kalan bazı maddelerdir. Konyak, bazı dondurmalar, tatlı ve çikolatalar ile bazı gazlı içecekler bu gruba dahildir. Bu sınıf, içerisinde alkol ihtiva ettiği için ve istihlâk kuralı gerçekleşmediğinde dolayı haramdır, kullanılması câiz değildir (s. 59-62). Bu üç kısımdan birincisi olan içerisinde kendiliğinden alkol oluşan maddelere haram denmez. Ancak ikinci kısımda az miktarda da olsa dışarıdan bilerek bir maddeye alkol katılması, birinci sınıf ile aynı durumda mütâlaa edilemez. Günümüz fıkıhçıların çoğunluğu bunu câiz görmemektedir. Üçüncü kısmın haram olması ise açıktır.

İkinci bölümde; ölü hayvanın necisliği ve onun şirdeninden elde edilen peynir mayasının helâl olup olmadığı konusu işlenmektedir. Yazar diğer maddelerde olduğu gibi burada da benzer görüşler belirtmektedir. Ona göre ölen hayvanın eti yenmez, haramdır. Cumhur, etinin de necis olduğunu söylemiştir. Ancak bazı kimseler etinin haram, necisliğinin ise hükmî ve manevi olduğunu söylemiştir. Yazar kendisinin de bu görüşte olduğunu söylüyor. Dolayısıyla ölü hayvanın şirdeninden elde edilen mayanın da cumhurun aksine helâl olduğu iddia ediliyor (s. 65). Bizim buna katılmamız mümkün değildir. Zira gıda olan peynirin yapımında kullanılan mayanın, helâl ve usulüne göre kesilmiş hayvanlardan elde edilmesi gerekir.

Üçüncü bölümde, domuzdan elde edilen mamullerin gıda, ilaç ve diğer yerlerde kullanılması konusu ele alınmaktadır. Domuzun etinin haramlığını bildiren delilleri zikreden yazar, cumhur, domuzun her şeyinin necis ve haram olduğunu söylerken, o eti dışında derisinin ve kılının tabaklanmakla temiz olacağını ifade etmektedir (s. 68). Gıdalarda kullanılan domuz yağının da aslında haram olduğunu, ancak istihâleye uğradığı için kullanılabilceğini belirtmektedir (s. 70). Aynı şekilde

domuzdan elde edilen jelâtinin istihâleye uğradığını iddia ederek gıda ve ilaçta kullanılmasının caiz olduğunu ifade etmektedir (s. 73). Yazar gıda ve ilaçlarda çokça kullanılan “lesitin” isimli katkı maddesinin domuzdan elde edildiğinde istihâle gerçekleşme bile kullanılabilirliğini savunmaktadır. Zira ona göre bu madde çok az miktarda katıldığı takdirde, tat, koku ve rengi ortaya çıkmamaktadır (s. 76). Ülkemiz fıkıhçılarının çoğu, domuz ve mamüllerinin hiçbir şekilde gıdalarda kullanılmasının câiz olamayacağını söyledikleri için bu görüşe katılmak mümkün değildir.

Dördüncü bölümde, kan ve kan ürünlerinin gıda ve ilaçlarda kullanılması ele alınmaktadır. Yazar, “dem-i mesfûh” (akıcı kan) gıdalarda (siyah puding, kan katılan hamburger, çocuk mamaları v.b.) ve ilaçlarda kullanıldığı zaman, necis olan kanın onları tamamen necis yaptığını ifade etmektedir (s. 86).

Beşinci bölümde, necis olan suların arıtılması konusu işlenmektedir. Yazar bazı ülkelerde su kaynaklarının yetersiz olduğu ve bunların arıtılarak kullanır hale getirildiğini belirtmektedir. Ona göre necis bile olsa necâsetin tat, koku ve rengi kalmadığı zaman su temiz olmaktadır (s. 89)

Altıncı bölümde yazar hayvanların necis ve haram olan gıdalarla beslenmesi üzerinde durmaktadır. Batılı ülkelerde hayvanların yemlerine dinen necis ve haram olan maddeler katıldığını, Müslüman ülkelerde de aynı durumun olabildiğini söylemektedir. Burada öncelikle eti yemeyen hayvanların (av köpeği, doğan, atmaca v.b.) necis ve haram olan gıdalarla beslenmesinde bir mahzur olmadığını, ifade etmektedir (s. 91). Eti yenen hayvanların necis ve haram olan gıdalarla beslenmesi hususunda ise haram, mekruh ve mekruh değil gibi delilleri zikrettikten sonra kendi tercihi olarak bu gibi hayvanların etinin ve sütünün şayet sağlığa bir zararı yoksa istihâleye uğradığından dolayı helâl ve mubah olacağını söylemektedir. Çünkü ona göre bu gıdaların, hayvanın etini ve sütünü bozmada bir tesiri yoktur (s. 94). Günümüzde hayvanların beslendiği yemler ise tartışma konusudur, bunların hayvanın etine ve sütüne tesiri olmadığını söylemek mümkün değildir.

Yedinci bölümde, gıda ve tıbbi ilaçlarda uyuşturucu madde kullanılması üzerinde durulmaktadır. Yazar uyuşturucu maddelerin gıda ve ilaçlarda az miktarda kullanılmasının bir mahzur teşkil etmeyeceğini söylemektedir. İlaçlarda ise tıbbi bir zarûret vardır ve bu sebeple zarûret miktarınca kullanılabilir (s. 96).

Sekizinci bölüm, altının tedavi maksatlı kullanılması konusuna ayrılmıştır. Yazar altının zînet maksatlı kullanılmasının kadınlara câiz olduğuna göre tedavi maksatlı kullanılmasının da câiz olduğu görüşündedir. Erkeklerde ise altının zînet maksatlı kullanılması caiz değildir. Ancak tedavi maksatlı olursa, dişlerin birbirine

bağlanması gibi câiz olur. Zira Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Arfece isimdeki sahâbenin altından burun takmasına izin vermiştir, dış de bunun gibidir (s. 100).

Dokuzuncu bölümde, erkeklerin tıbbi tedavi maksatlı olarak ipek elbise giymeleri ele alınmıştır. Yazara göre ipek elbise giymek normalde erkeklere haramdır. Ancak Şâfiî ve Hanbelîler alerji vb. tıbbi tedavi için erkeklerin ipek giymesinin câiz olacağını söylemişlerdir. Buna delil olarak da Buhari ve Müslim'in Enes b. Malik'den (r.a.) rivayetinde Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvam'a tedavi maksatlı ipek giymelerine izin vermesini göstermektedir (s. 102).

Netice olarak son zamanlarda önemi artan gıdalardaki helâllik ve haramlık noktasında, yazar güncel konuların birçoğuna temas etmiştir. Gıdalarda esas olan, o gıdanın haramlığına dair bir hüküm olmadığı taktirde helâl olmasıdır. Şarabın sirkeye dönüşmesi helâllige örnek olan bir istihâle şeklidir. Yazarın eti yenmeyen veya ölü hayvanın derisinin tabaklanmakla temiz olması görüşü isabetlidir. Ancak domuzun derisini bundan ayırması daha uygun olurdu. Çünkü çoğunluk onun tabaklanmakla temiz olmayacağını söylemektedir. Yazar, gıdalara çözücü olarak ve başka sebeplerle katılan az miktarda alkolün haram olmadığını söylemektedir. Burada o gıdaların çokça kullanıldığı, bir kişinin uzun süre bunları tükettiği zaman ulaşacağı miktar ile tüm Müslümanlar bunu tükettiğinde ortaya çıkacak olan mahzurlar göz ardı edilmemelidir. Gıdalarda az miktarda kendiliğinden oluşan alkol haram olmamaktadır. Bazı maddeler haramdır, ama necîs değildir ki uyuşturucu maddeler buna örnektir. Hayvanlara yedirilen haram ve necîs maddeler tartışma konusudur. Kan ve kan ürünlerinin gıdalara katılması da câiz değildir. Haram olan maddelerin tedavide kullanılması hususu ayrı bir durumdur. Sağlıkla ilgili konular genellikle zarûret kapsamında değerlendirilmektedir. Ameliyatlarda narkoz kullanılması, ilaçlarda alkol bulunması buna örnek verilebilir. Ancak bunların alternatifi olan helâl ürünleri araştırmak gerektiği unutulmamalıdır. Yazar âlimlerin çoğunluğunun ittifakla bildirdiği konularda farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu noktada dayandığı, istihâle ve istihlâkin her yerde gerçekleştiği meselesi ise günümüz imkânları içinde kesin olarak bilinmemektedir. Özellikle domuz ve mamullerini ayrı bir kategoride değerlendirmek daha uygun olacaktır. Kolaylık helâl çerçevesinde olursa güzeldir, zarûretler ise ayrı bir durumdur. Müslümanlar için mahzurlu olan maddelerin genellikle âyet ve hadislerde bildirilen ölü hayvan (leş), akıcı kan, domuz eti, alkol, uyuşturucu, necâset gibi maddeler olduğunu söylemek mümkündür.